

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

Metod och forskningsmoral

Reflektioner med anledning av Simon Larssons avhandling

ROLF TORSTENDAHL *Uppsala universitet*

Det är inte särskilt ofta, som det ventileras doktorsavhandlingar med historiografiska ämnen, och därför är Simon Larssons avhandling *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer*, framlagd vid Södertörns högskola inom ramen för Forskarskolan i historia 2010, mycket välkommen. Han diskuterar där utvecklingen av normsystemet för värdering av historiska arbeten under perioden 1900–1945. Eftersom materialet för avhandlingens empiriska huvudavsnitt utgörs av sakkunnigutlåtanden vid professorstillsättningar, inser den som följt litteraturen på området, att framställningen delvis utgör en parallell till Håkan Gunneriussons doktorsavhandling *Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*, som dock sällan nämns i Larssons framställning. I det långa inledande partiet tar författaren upp principiella frågor om normsystemets natur, specialisering, befordringssystemet och metodologin kring 1900.

Jag skall här inte gå in på boken i dess helhet men jag vill understryka, att den roll Larsson ger åt historiska sakkunnigas bedömningar av forskarnas personlighetstyp är givande, och att jag tycker att författarens åtskillnad mellan ett intelligensaristokratiskt ideal och ett arkivfyndande ideal (som dock inte innebar något martyrskap för dem som hyllade det) är en fruktbar infallsvinkel. Simon Larssons avhandling har redan ingående diskuterats i *Historisk tidskrift* av fakultetsopponent Mats Persson,¹ och denna artikel är ingen recension utan en diskussion av några inslag i författarens framställning, som jag funnit diskutabla. Å ena sidan finns frågan om sakkunnigutlåtandenas natur och vilka slutsatser man kan dra ur dem, å andra sidan finns frågor som relaterar till hur författaren

1. Mats Persson, "Historikers ideal och principer 1900–1945", *Historisk tidskrift*, 131:3 (2011) s. 678–684.

behandlar den tidigare litteraturen. I det senare faller jag av naturliga skäl speciellt granskat den diskussion han för om mina forskningsresultat och mina historieteoretiska skrifter.

Sakkunnigutlåtanden som källor

I huvuddelen av sin avhandling behandlar Larsson sakkunnigutlåtanden vid professorstillsättningar i historia. Larsson är i första hand intresserad av att finna fram till de sakkunnigas normativa ståndpunkter i fråga om historievetenskapens utövande. De kompletteras i några fall med åsikterna hos de sökande, när dessa skrivit besvärsskrifter och argumenterat mot en eller flera av de sakkunniga.

Det är naturligtvis inte bara legitimt utan även lovvärt att söka fixera vad som varit de sakkunnigas och (ibland) de sökandes uppfattningar i centrala vetenskapliga normfrågor, i synnerhet i tider då det förts en diskussion om normsystemet. En viktig förutsättning är dock, att det material som används verkligen bär för slutsatser om normsystemet hos aktörerna.

Eftersom det inte är självklart att människor alltid menar vad de säger, krävs det en övertygande diskussion hos Larsson för att läsaren skall tro att sakkunniga menar precis vad de skriver i sina utlåtanden; han baserar nämligen sin analys av de sakkunnigas åsikter på utlåtandena. Det finns en diskussion i Larssons avhandling om det principiella problemet (s. 29–33). Han börjar med att avfärda uppfattningen att sakkunnigutlåtanden skulle vara snedvridna och godtyckliga, så som många forskare, bland andra Sven Ulric Palme, givit uttryck åt. Max Webers uppfattning om befordringsväsendet som godtyckligt och arrangerat för att passa samarbetet mellan människor avfärdas också.

”Denna värdering av sakkunnigutlåtanden som material är vare sig empiriskt eller logiskt trovärdig”, skriver Larsson. Som skäl anför han att ”den dolda agendan lyser med sin frånvaro i till exempel korrespondensen inför sakkunnigutlåtandena” (s. 31). Han menar alltså att tystnad om ett motiv är skäl att tro att det inte funnits. Han argumenterar vidare att det också finns ”logiska” skäl att inte ringakta sakkunnigutlåtanden som källor till vetenskapliga normer. Positionen som sakkunnig var utsatt och utlåtandena granskades minutiöst. ”Om historiker hade en böjelse för att kompromissa med sin intellektuella integritet för att befordra vänner eller lärjungar, så var sakkunnigutlåtanden den sämsta platsen

att göra detta”, lyder klämman på detta ”logiska” skäl (s. 31). Innebörden är alltså att ett uttalande som är utsatt för ingående granskning är en dålig plats för förvrängning av den talandes/skrivandes uppfattning. Det är dock lätt att ge skäl för den motsatta meningen. Till exempel tycks politiken ge många exempel på att denna ”logik” inte gäller – journalister tar tvärtom ofta för givet att politikerna inte angivit sina ”verkliga” motiv för att framföra förslag. Även vetenskapliga diskussioner ger inte sällan vid handen att i varje fall parterna anser att deras motpart förvränger deras mening.

Ytterligare anför Larsson, att sakkunniga tvingas formulera sig normativt, vid kritik eller positiv bedömning, på ett sätt som gör utlåtanden till performativa källor till vetenskapliga normer (s. 33). Detta vill jag inte bestrida. Men det betyder inte att den sakkunnige som performativt uttalar normerna också anser att de är de bästa och mest allmängiltiga normerna.

Larssons skäl att tro att de sakkunniga framför ”sina” åsikter, när de uttalar sig i sakkunnigutlåtanden på ett sätt som är eller kan tolkas normativt, kan inte accepteras. Att sakkunniga inte skriver om sin ”dolda agenda” (det vill säga inte klargör sin egentliga uppfattning) i brev eller annat samtida material, är ganska självklart, eftersom det annars snart skulle komma till en vidare krets att de förfarit oaktsamt som sakkunniga. Att ett argument blir utsatt för ingående granskning, leder inte med självklarhet till att den som framför det uttalar sin egentliga mening – bara till att han/hon försöker göra argumentet så vattentätt som möjligt och så acceptabelt som möjligt i den rådande miljön. Det performativa argumentet betyder bara att den som uttalar det menar, att det finns goda utsikter att de personer uttalandet riktar sig till också kan omfatta normen som uttalas.

Vad Larsson helt glömmer att beakta, är att sakkunnigutlåtanden utgjorde ett led i ett spel inom ett givet och begränsat socialt sammanhang. De var inte i sig själva avgörande utan de riktade sig till den fakultet eller sektion, som hade beställt dem. Ledamöterna av fakulteten eller sektionen skulle komma att rösta om den rangordning, som föreslogs i utlåtandena. Det gällde alltså för den sakkunnige att försöka vinna anhängare till sin uppfattning bland dessa ledamöter. Det gjorde man bäst genom att fria till vad man trodde kunde utgöra deras normativa preferenser, samtidigt som argumentet skulle leda dem till att hålla på

”rätt” kandidat. Det var alltså så, att den sakkunnige måste föreslå den han eller hon ville ha till innehavare av den lediga professuren, men det är ingalunda självklart att skälen till valet måste vara de som stod i utlåtandet.

Det finns alltså, tvärtemot vad Larsson hävdar, goda skäl att misstro den normativa utformningen av sakkunnigutlåtanden, även om man tror att den sakkunnige framför de den kandidat som han eller hon ville skulle vinna.

Ett ytterligare memento förtjänar att nämnas. Professorstillsättningar under den period Larsson behandlar gällde ett val mellan flera sökande. Man visste med stor säkerhet vilka ytterligare chanser att söka en professur som var och en av de sökande skulle få under överskådlig tid och de var aldrig många. Det ansågs därför vara ett spel med höga insatser att söka och att värdera de sökande i utlåtanden. Utlåtanden då är inte jämförbara med nutida utlåtanden, vare sig de gäller forskningsmedel (då varje sökande bedöms var för sig), eller befordringar till professur (då också varje sökande bedöms för sig) eller i konkurrensutlysta tjänster (då varje sökande kan räkna med fler chanser att bli professor).

Dåtidens sakkunniga hade att lägga sina ord väl för att nå avsedd verkan. Att lägga sina ord väl är inte detsamma som att uttala sin innersta mening. Tvärtom var den sakkunnige tvungen att värva röster för sin kandidat genom argument som han eller hon kunde tro hade god genomslagskraft. Det är lätt att ange skäl som man anser vägande, även om man inte anför de skäl som man anser mest vägande. Detta innebär att sakkunniga hade fler val än att förfälska sin mening eller uttala sin åsikt. Larsson förenklar, därför att han inte ser utlåtandena i deras sammanhang.

Om Larsson hade uttalat som sin målsättning att han skulle granska vilka normativa argument, som de sakkunniga trodde skulle vinna anklang i fakulteter och sektioner, hade han givit en mer plausibel in-
körsport till analysen av sakkunnigutlåtanden. Men då måste man också hålla i minnet att olika sakkunniga var olika förfarna att manipulera andra personer och olika benägna att kompromissa med sina uppfattningar. Utlåtanden måste ses som led i ett befordringssystem, där man inte kan komma förbi fakulteternas (sektionernas) och konsistoriernas roll. Vetenskapsnormernas bärighet syns bäst vid en granskning av hela detta system. Det har Larsson förbisett.

Metodologin kring 1900

I den gängse historiografiska litteraturen ägnas de historiemetodologiska läroböcker som utkom på 1880- och 1890-talen väldigt begränsad uppmärksamhet. Johann Gustav Droysens lilla framställning, i en första version publicerad 1868, blir ganska ofta apostroferad, medan Ernst Bernheims stora lärobok från 1889 och den introduktion till historiestudiet, som skrevs av Ch-V. Langlois och Ch. Seignobos och publicerades 1898, i allmänhet nämns bara som systematiseringar och led i en fortgående professionaliseringsprocess.

I ett annat sammanhang har jag genomfört en ingående analys av de ovan nämnda tre framställningarna.² Jag har där påvisat att det finns vissa likheter mellan dem men samtidigt stora olikheter och skillnader i grundsyn på metodens roll i historiestudiet. Dessa skillnader bottnar i författarnas olika syn på historieforskarens målsättning. För Bernheim är målet att nå så nära den förgångna verkligheten som möjligt med hjälp av källkritik och förnufts slutsatser. Langlois & Seignobos betraktade däremot allt material som text, och menade att historikern med hjälp av strikt källkritik och kritisk återhållsamhet med slutsatser skulle försöka att sålla fram sanna påståenden ur materialets texter och slopa resten.

Larsson har rubricerat ett avsnitt i sin avhandling "Metodologin vid sekelskiftet 1900", där han kortfattat bland annat berör Bernheims och Langlois & Seignobos böcker. Eftersom han enligt egen utsago läst min artikel,³ borde han på något sätt ha refererat till den. Då hade han också haft anledning att med klara argument motivera de avvikelser han gör från min text, som huvudsakligen består i att han suddat ut skillnaden mellan Bernheims och Langlois & Seignobos böcker om historisk metod. Den skillnaden spelar en viktig roll i min diskussion av Lauritz Weibulls särprägel i nordisk historieforskning i början av 1900-talet. Genom att ta bort skillnaden mellan de båda metodböckerna kan Larsson få sin tes om konsensus i fråga om viktiga normer att framstå som mer trovärdig än den är.

2. Rolf Torstendahl, "Fact, truth, and text: the quest for a firm basis for historical knowledge around 1900", *History and Theory*, 42:3 (2003) s. 305–331.

3. Uttalandet gjordes vid disputationen, då jag i några anmärkningar *ex auditorio* bland annat påtalade att han inte tycktes känna till min artikel, eftersom han inte hänvisat till den i avhandlingen.

Historiografi och historieteori i litteraturen

”Ståndpunkterna må vara många, men historien är en enda”, är ett citat som Larsson tar till utgångspunkt för sin diskussion av sanningsbegreppet i historiografisk analys. Han påstår att det härrör från ”Chladenius” *Allgemeine Geschichtswissenschaft* från 1752. Detta är inte sant. Johann Martin Chladenius (1710–1759) hette författaren till den nämnda boken. Chladenius bok finns inte med i litteraturförteckningen.

Det är inte lätt att skriva ”sanningar” om historien. Det kan så lätt bli fel. Men det underlättar för historikern, om han eller hon ordentligt åberopar de källor och den litteratur, som uppgifterna härrör från. Då kan i bästa fall ett korrekt formulerat påstående uppkomma, ett påstående som jag menar är giltigt på grundval av de angivna källorna. Skulle nya forskningar visa att Chladenius inte själv skrivit verket *Allgemeine Geschichtswissenschaft*, då skulle det en gång giltiga påståendet inte längre vara giltigt. Men om det var ”sant” första gången, så skulle det bli ”osant” senare, eller också var det aldrig ”sant” och då skulle historikerns metod inte ha hjälpt till ”sanningen”. Men *giltigt* skulle påståendet ha varit, ända tills det nya fyndet gjordes.

Larsson fuskar på två sätt med sanningsbegreppet. Han påstår att ”Torstendahl placerar sanningen som ett värde avlett av normerna” och att därför ”Torstendahls hållning utmynna[r] i en än värre dystopi än Whites”, och han påstår att jag har ett pragmatiskt förhållningssätt till sanningen. Men detta resultat når han endast genom att hävda att jag skulle påstå, att om vi bara följer vetenskapsnormerna ”är det mycket möjligt att vi kommer närmare sanningen” (s. 19 för alla tre citaten). Men i den uppsats Larsson hänvisar till har jag uttryckligen sagt att det inte är ”sanningen” jag talar om.⁴ Giltighet är en funktion av normsystemet. Historisk sanning är något annat och många historiefilosofier har tvekat om vad den är.

Det är viktigt för vetenskapsmoralen att citera rätt och att inte tillskriva någon en uppfattning som den personen inte har. Larsson för syndar sig upprepade gånger mot detta.⁵ Flagrant blir det, då Larsson

4. Den artikel på svenska som Larsson hänvisar till är ”Källkritik, metod och vetenskap”, *Historisk tidskrift* 125:2 (2005) s. 209–217. Den utgör en kortare och mindre argumenterad version av min artikel ”History-writing as professional production of knowledge”, *Storia della storiografia* 48 (2005), s. 73–88. Liksom i övrigt har han helt förbisett mina artiklar i internationella vetenskapliga tidskrifter för historiografi.

5. Jfr Persson (2011) s. 682.

säger att "Torstendahl befinner sig i andra änden på denna skala", och avser den skala som Weber karakteriserat med orden, att den sanna vetenskapsmannen måste känna att "hans själs öde hänger på att han gör den rätta konjekturen" vid en viss del av en text. "Torstendahl", säger Larsson, liknar inte det vetenskapliga spelet "med [...] något själens äventyr, utan med skicklighet i olika sällskapsspel" (s. 20). Denna retoriska fint uppnår Larsson endast genom att inte skilja på historievetenskapens innehåll och dess normsystem, som är dess formskapande förutsättning. "Sällskapsspel" (fotboll och schack är mina huvudexempel) bygger på normsystem. Det gör faktiskt "god" och "dålig", "korrekt" och "felaktig" forskning också. En god tillämpning av normsystemet kan leda till större själens äventyr än *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer*, vars bästa poänger ointetgöras av att författaren nonchalerar forskningsnormerna, både de intellektuella (minimikraven och optimumnormerna) och de forskningsmoraliska, att återge rätt och åberopa tydliga belägg för det man påstår.

Det är mycket svårt att argumentera mot en författare, som inte anger citat och/eller textställen för de påståenden han säger sig polemisera mot. Några exempel till: Larsson påstår att en av de kraftigaste myterna inom svensk historiografi är föreställningen att Lauritz Weibull motarbetades i det svenska historikersamhället. Han säger vidare: "Det mesta som sagts om detta ärende, även av kvalificerade forskare som Torstendahl och Odén, har tagit sin utgångspunkt just i frågan vad det var som gjorde att Weibull blev så motarbetad" (s. 30). Ingen hänvisning till vare sig Torstendahl eller Odén finns. Veterligen har jag aldrig påstått att Weibull var "motarbetad", men däremot att det förekom stridigheter och polemik mellan honom och vissa andra historiker, främst de sakkunniga, när han sökte professuren i Lund. Eftersom det förhållandet knappast kan förnekas, skulle jag gärna vilja att Larsson hade hänvisat till något citat eller någon passage i min text, som belägger det som han påstår är min utgångspunkt.

Larsson anser sig (s. 61) kunna "förklara" (inom citationstecken) "Rolf Torstendahls undersökning av Lauritz Weibull som den moderna historievetenskapens pionjär 1964. Hos Torstendahl är konstruktionen svaret på ett slags gåta: vad var det som gjorde Weibull till pionjär?" Denna mening åtföljs av en fotnot som säger: "Just att han var pionjär är närmast ett axiom för avhandlingen." Ingen hänvisning finns till att jag

skulle ha gjort Weibull till ”den moderna historievetenskapens pionjär” (varken beträffande själva ordsammanställningen eller ett sammanhang där detta skulle varit implicit), och inte heller styrks påståendet om ”axiomet” på något sätt. Menar Larsson kanske att alla vetenskapliga resultat är axiom för författarna, när de skriver sina verk? Hur är det med hans egna påstådda resultat, är de axiom för honom?

Ytterligare ett problem med Larssons sätt att referera: han avslutar ett resonemang om min analys av Lauritz Weibulls tankar om historisk konstruktion med en retorisk fråga: ”Vilka är beläggen för att hans egna konstruktioner representerade en annorlunda – och överlägsen – vetenskapsteoretisk konstruktion?” (s. 265). Det viktiga ordet är här ”överlägsen”. Något belägg (i form av citat eller dylikt) för att jag skulle ha skrivit detta ges inte. Självt menar jag definitivt att det inte heller är implicit i texten. Om Larsson menar motsatsen borde han ha försökt visa detta. Min poäng (i artikeln ”Minimikrav och optimumnormer i svensk historisk forskning 1920–1960: Weibullskolan i svensk historieskrivning”)⁶ är att det weibullska paradigmet visade sig framgångsrikt i den meningen att många Weibullelever och elevs elever erövrade professorsstolar. I den meningen var det (temporärt) överlägset. Så småningom kom dock det weibullska arvet att tunnas ut till oigenkännlighet. Då var det alltså inte framgångsrikt längre, även om elevförhållanden kunde ledas tillbaka till Lauritz Weibull själv. Det hindrar inte att det skulle kunna vara ”överlägset” i en annan mening, nämligen som vetenskapsfilosofisk hållning, så som Larsson insinuerar att jag menar. Det har jag dock inte påstått.

Problemet med Larssons brist på hänvisningar och belägg drabbar inte bara mig. Han gör också vågade psykologiska karakteristiker och djärva påståenden som han låter vila helt på sin egen auktoritet. Att Lauritz Weibull skulle ha ”haft en kronisk förmåga att bli ovän med alla som inte böjde sig för hans vilja” (s. 67) står utan hänvisning till annat material. Likaså saknas varje belägg för påståendet att Lauritz Weibull skulle ha erkänt att hans egen bok *Kritiska undersökningar* var ”oläsbar” för lekt och lärd (s. 67). Hänvisningen gäller inte det avgörande ordet ”oläsbar”, vilket innebär att Larsson pådyvlar Weibull en uppfattning, som han inte givit uttryck för.

6. I Rolf Torstendahl & Torsten Nybom, *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi* (Stockholm 1988) s. 72–95; ursprungligen på engelska i *Scandinavian journal of history* 6 (1981) s. 117–141.

Avslutning

Simon Larsson har givit sin avhandling en pretentiös framtoning. Han vill inte bara ge ett bidrag till forskningen utan vill välta den föregående forskningen över ända. Den revolutionära ambitionen kan vara lovvärd, men den får inte förenas med ett förakt för forskningsmoral, om resultaten skall bli bestående. Han framför påståenden om vad som står i tidigare forskning som han inte alls belägger och som inte stämmer. Dessutom "tolkar" han tidigare forskare på ett oerhört lättsinnigt sätt och ger många gånger inga skäl för dessa tolkningar. Han använder också i mitt fall inte de nya skrifter där jag vidareutvecklat tidigare forskningsresultat. Jag kan inte komma från intrycket att Larsson i dessa hänseenden velat göra det lätt för sig på ett sätt som utmanar god forskningsmoral.

Till detta kommer den invändning som jag framfört i det första avsnittet av denna artikel mot Larssons metod vad gäller utnyttjandet av sakkunnigutlåtanden som källor för normsystemet. Där gäller invändningen inte forskningsmoralen utan hans något naiva godtagande av de i sakkunnigutlåtandena framförda normerna som de sakkunnigas "egentliga" uppfattning. Vad gäller Larssons metod är denna invändning av största vikt. Sakkunnigutlåtanden utgör otvivelaktigt goda källor för vilka normer de sakkunniga funnit lämpliga och viktiga att framföra vid valet mellan olika kandidater inför kolleger och sektionsledamöter. Det innebär dock inte att man kan utläsa enskilda sakkunnigas normsystem av dem. Inget hindrar att en sakkunnig i ett visst ärende kan ha betonat en norm som han i andra sammanhang skulle ha negligerat om han funnit att den kunde utgöra ett viktigt hinder för att han skulle få igenom sin mening.

Larssons med aplomb framförda uppfattning om viktiga frågor i det tidiga 1900-talets historiografi vilar alltså på en bräcklig grund. Där emot är det uppenbart att han har rätt i att de sakkunniga laborerar med normer som understrukt forskarpersonlighetens roll. Den ena av dessa weberska idealtyper är den intelligensaristokratiska, som söker helheter och stora sammanhang, den andra är det arkivfyndande, som söker nytt, okänt material till berikande av den historiska kunskapen. Det finns inget i någondera av dessa två ideal som är oförenligt med min och många andras bild av den historiografiska utvecklingen och med existensen av motsättningar inom historikersamhället. Inget utesluter att en "intelligensaristokrat" kan tycka om god arkivforskning, och att en

"arkivräv" kan gilla övergripande sammanhang. Konkretionen är Larssons styrka. Det värdet av hans avhandling skyms dock av hans åthävor i polemik och metod.